e*forum

Napsal Vojtěch Jirát

(E*forum, 31. 12. 2018)

Vedle známých studii Arnošta Krause a Pavla Eisnera o „německé literatuře na půdě ČSR do roku 1848“, resp. „německé literatuře na půdě ČSR od roku 1848 do našich dnů“, publikovaných v sedmém díle Československé vlastivědy *z roku 1933, je Jirátův text, vyšlý o rok později a programově zaměřený na německy psanou literaturu z Československa první třetiny 20. století, dnes takřka neznámý. Tato přehledová esej, uveřejněná v kompendiu* Dvacáté století. Co dalo lidstvu. Výsledky práce lidstva XX. věku, *jež obsahuje mj. pojednání Willyho Haase* Základy německé literatury od přelomu století *a známější výklad Bedřicha Václavka* Česká literatura XX. století, *nepředstavuje jistěže vrcholný výkon Jirátova germanobohemistického působení, patrného s různou intenzitou během více než poloviny jeho krátkého (1902–1945), ale velmi intenzivního, pedagogicky a vědecky tak plodného života. Patří však k dalším nepřehlédnutelným výkonům meziválečné české germanistiky, která s různou motivací (primárně ovšem „aktivistickou“ ve smyslu česko-německého sblížení chápaného jako přední kulturněpolitický úkol) přibližovala širšímu českému (a slovenskému) publiku literární a kulturní aktivity jejich německy mluvících spoluobčanů a spoluobčanek. Vedle kulturní publicistiky, překladové produkce, univerzitních extenzí na všech třech českých univerzitách nového státu sloužily k propagaci žádoucího pohledu na kulturní spolupráci také státem subvencované či veřejně propagované encyklopedie, naučné slovníky (v této době vycházely nejméně tři), učebnice, čítanky, antologie, ale i adresáře či různá „Alba representantů všech oborů veřejného života československého“. Tyto publikace vytvářely určitý hodnotový kánon těch, jejichž dílo zasluhovalo pozornosti, a nezanedbatelným způsobem formovaly všeobecné povědomí o písemnictví sousedního „menšinového“ národního společenství.*

Nepřekvapí proto Jirátovo tradiční rozdělení německy psané literaturu na pražskou a „české a moravské provincie“, jakkoliv výslovně připouští plynulé přechody mezi nimi a automaticky nespojuje veškerou literaturu „provincie“ s nacionalismem či přímo šovinismem. Zájem o Sauerovo, resp. Nadlerovo pojetí literatury jako výkonu artikulovaného v určitém geografickém prostoru, jenž její podobu spoluvytváří i svým etnickým ustrojením a historickou tradicí, lze rozpoznat v pasážích analyzujících Rilkovu tvorbu, i když i zde Jirátova interpretační poctivost doznává, že tento klíč není a nemůže být univerzální (pasáž o Spundovi či nezařaditelnosti dalších autorů, narozených sice na území Čech, resp. Moravy, ale působících většinou mimo ně).

Jedno je však patrné zcela bezvýhradným způsobem: Jirát, stržen (nepochybuji, že upřímně) představou o zásadní úloze spisovatele a překladatele coby prostředkovatele „výhradně pozitivních“ hodnot „těm druhým“ věnoval rovněž podstatnou část své eseje

literárním zprostředkovatelům (zejm. překladatelům s čestnou zmínkou též o jedné ženě, A. Auředníčkové), o nichž poněkud apodikticky tvrdil, že „dodnes je tento obor specialitou českoněmeckých básníků“, notabene „většinou z Prahy“. Z české strany pak ovšem lze chápat za jejich předního reprezentanta i Jiráta samotného.

Václav Petrbok

Vojtěch Jirát: *Písemnictví československých Němců*

Německá literatura v Čechách zažila svou velkou dobu kolem 1400, kdy tu vzniká nejvýznamnější dílo německé rané renesance, *Der Ackermann aus Böhmen*, mohutná báseň v próze, která co do historického významu i básnické hodnoty nenašla dlouho důstojného následníka; doba reformační konkuruje jen kvantitou, nikoliv kvalitou, (odmyslíme-li si kázání jáchymovského žáka Lutherova *Mathesia*, který do českoněmecké literatury vlastně nepatří), v dalších stoletích následuje pokles, z něhož německou literaturu v Čechách nevysvobodí ani pobyt vynikajících romantiků v našich zemích, ani přízeň ke kmenovému svérázu. *Ebert*, Goethem vlídně pochválený, je jen slušný průměr, ostatní je podprůměrné, veliká postava *Stifterova* náleží mnohem spíše do písemnictví rakouského nežli německočeského v užším slova smyslu. *Meissner* a *Hartmann* vděčí za svou popularitu, větší ostatně u Čechů než u Němců, látkám a mladočeskému elánu, nikoli svému umění. Teprve na konci století nastává obrat. Dotud mělo německé písemnictví v zemích české koruny leckterý rys provinciální zaostalosti, nyní mladí básníci se přimykají úzce k směrům a módám v kulturních centrech Berlíně a Vídni, do nichž se často stěhují. Proto literatura za posledních 50 let prochází týmiž vývojovými stadii jako literatura ostatních kmenů německých: naturalismem, dekadencí a novoromantikou, v druhém desítiletí XX. stol. expresionismem, nejnověji pak návratem k realitě, známým jako „nová věcnost“. Ale zároveň s touto kulturní asimilací jde proud opačný: mladí básníci po 1890 hledají styky s českou modernou, Moderní revue přináší jejich básnické i kritické příspěvky, počíná se uvědoměle pěstovat výměna kulturních statků, především cestou překladatelskou. V tom předchází příkladem *Friedrich Adler*, oddaný tlumočník Jaroslava Vrchlického. V původní tvorbě rozšiřují tito básníci své motivy o české látky, traktované bez národnostního zaujetí, ale s vědomím vlastní odlišnosti. Mladý *R. M. Rilke*, syn pražské úřednické rodiny a potomek starého selského rodu z ústeckého kraje, zpracovává v své lyrické prvotině Larenopfer (1896) pražské a české motivy, soudobým českým životem se obírá i jeho raná próza (Zwei Prager Geschichten 1899). Ale pražskoněmecké písemnictví kolem 1900 a později se neodlišuje jen látkově od soudobého písemnictví německého; ani asimilovaní spisovatelé nemohou v novém prostředí zapříti svého původu, tím méně spisovatelé bydlící v Praze. Tři prvky vytvářejí odlišnou básnickou fyziognomii pražskoněmecké literatury: české prostředí jim uvádí na vědomí problémy, jiným autorům v té naléhavosti neznámé, a začasté zasahuje i do jejich intimního života (vliv kamenné minulosti i lidové přítomnosti pražské i zálibu v české hudbě v to počítajíc), rakouská kultura společenská i slovesná jim vnuká melancholickou rafinovanost i elegantní

požitkářství přezrálých období a otvírá nejhlubší tajemství německého slova i básnického tvaru, židovská rasa, k níž náleží většina těchto spisovatelů, určuje jejich postoj k životu, davši jim do vínku pronikavý, analyticky školený intelekt a prudké reagování na podněty zvenčí. Tyto vlivy vytvořily nejen „pražský expresionismus“ *Werfelův*, *Brodův*, *Pickův*, *Fuchsův*, zpočátku – reakcí na odkaz smyslům nepřátelského ghetta – zdůrazňující právo živelnosti a přitakávající moderní civilizaci, později hlásající nadvládu ducha nad živočišnými pudy, odpor k válce a soucit s trpícím lidstvem a takto oklikou se vracející k židovství, nýbrž i k melancholicky obludné Praze v románech *P. Leppina* a démoničnosti *V. Hadwigera*, předchůdce expresionismu; vytvořily nejen křišťálově jasnou a chladnou próze *F. Kafky*, dopracovávající se nadlidské a nadživotní dokonalosti, nýbrž i zuřivé reportérství *E. E. Kische*, zachycující dychtivě všechny projevy současného života. Tyto podmínky nepůsobí však na písemnictví venkovských Němců, a tak městská literatura pražskoněmecká se mnohým svým rysem odlišuje od literatury české a moravské provincie, věrné selskému cítění a selským námětům a tvořícím tak obdobu k říšskoněmecké heimatkunst. Ta ráda zpracovává národnostní boje ve smíšeném území, většinou se zaujatostí, nedovolující autorům, aby byli právi nepřátelské straně. Nejvypjatější nacionalismus charakterizuje knihy *H. Watzlika*, spisovatele hodnotných povídek ze života šumavských horalů. Jen hluboce založený Pojizeřan *G. Leutelt* je vzdálen tendence.

Přechody mezi oběma skupinami jsou ovšem plynulé. Venkovští Němci přicházejí do Prahy na univerzitu, poznávají rušný studentský život i národnostní třenice a zachycují své prožitky v románech; *K. H. Strobl* a *R. Hohlbaum* zpracovávají milostný poměr mezi německým studentem a českou dívkou, viděnou ovšem očima Čechům naprosto nepříznivýma. I *Rilke* tvoří přechod: snivá melancholie jeho první lyriky i prózy vyrůstá z pražského měšťanského ovzduší; tichá zbožnost jeho „Knihy hodinek“ a milenectví smrti v poslední sbírce „Duineské elegie“ je však hlasem kraje, z něhož vyšel před půltisíciletím básníkem Ackermanna aus Böhmen, rozhovoru truchlícího člověka se smrtí. (Souvislost se severočeskými předky, genealogicky dokázaná, je v díle Rilkově mnohem zřetelnější než nedokazatelná souvislost s korutanskou šlechtou, od níž rodina chtěla odvozovati svůj původ.) O něco později vydají severní Čechy jiného básníka nábožensko-mystických sklonů, *E. Gv. Kolbenheyera*, autora děl o mysticích a hledačích pravdy Brunovi, Paracelsovi, J. Böhmovi a Spinozovi.

Také spisovatelé z Moravy vykazují některé samostatné rysy. Odedávna inklinovali spíše k Vídni než k Praze; oba největší básníci Moravy starších generací, *Fr. v. Saar* a *J. J. David* žili ve Vídni a tam zakotvil i Rilkův vrstevník *R. v. Schaukal*, jeden z nejcharakterističtějších německých novoromantiků. Vrstevnictví tu však znamená i naprostý protiklad: zatímco Pražan Rilke, Němci víc a více cítěný jako zjev neněmecký, slovanský, celý život se kolísal mezi západem a východem, mezi ruskou trpnou zbožností a francouzskou láskou k plastické formě, přikláněje se však mnohem spíše k východu než k západu, brněnský rodák Schaukal této alternativy nezná. Vychovanec románských kultur a ctitel aristokratických zvyklostí až do vnějšností a nahodilostí, nikdy nedával najevo svůj původ z germánsko-slovanského rozhraní a úplně se naturalizoval ve Vídni. Zcela zřetelně se liší moravský expresionismus od

expresionismu pražského, třebas z díla *L. Windera* slyšíme hudbu „židovských varhan“, známou z pražských autorů, a třebas romány *E. Weisse* a *H. Ungara* se blíží stylisticky i motivicky současným Pražanům. Jejich obzor je však zachmuřenější, jejich analýza více pod vlivem dušezpytného umění Dostojevského, jejich umění, přese všechnu zoufalost, energičtější. Také generace postexpresionistická našla na Moravě výrazného a originálního zástupce v *B. Brehmovi*, autoru románu o rakousko-srbském konfliktu, vedoucím k světové válce, a jeho dvou nositelích.

Najdeme i některé osobnosti nezařaditelné a některé spisovatele, zařaďované do českoněmecké literatury neprávem. K prvním náleží vídeňský kritik, lyrik a žurnalista *Karl Kraus*, neúprosný nepřítel vší politické fráze a neupřímného umění, apokalyptický básník obrovitého dramatu o světové válce, přítel a pozdější odpůrce Werflův, příznivec *F. Janowitze*, rodáka poděbradského, nadaného lyrika, jehož vývoj znemožnila smrt ve válce.

Těžko zařaditelný je i lyrik a dramatik *Leo Greiner*, novoromantik, svými jevištními díly přiklánějící se k směru novoklasicistickému, dále olomoucký rodák *F. Spunda*, spisovatel mystických a magických románů, ctitel neklasického Řecka. Ovšem, fantastika a podivínská groteska je jedním, a nikoli nejbezvýznamnějším znakem českoněmecké literatury: vedle napolo fantastického Leppina připomeneme jen *Leo Perutze*, grafika *A. Kubina* a přechodného Pražana *G. Meyrinka*, který v „Golemovi“ a „Noci Valpuržině“ napsal dva chef-d´oeuvry fantastického románu.

Neprávem bývají započítáváni do českoněmecké literatury někteří spisovatelé, jejichž díla nevykazují žádných znaků specielně českoněmeckých: naturalizovaní Vídeňané *E. Hadina* a *F. K. Ginzkey*. Zato musíme se v přehledu moderní literatury českoněmecké zmíniti o překladatelích. Zprostředkovatelství mezi německou a českou kulturou se autorům, pocházejícím většinou z Prahy, namítalo samo sebou, zájem a osobní styky vykonaly vše ostatní, a tak již před válkou a za války se objevují z jejich pér překlady, studie a úpravy českých děl: dodnes je tento obor specialitou českoněmeckých básníků. *Werfel* svým věhlasem pomohl k uznání Březinovi, z Březiny překládá i *O. Pick* a *E. Saudek*, *R. Fuchs* za války se nebojí vydat německy Bezruče a po válce vydat antologii z české literatury, stejně učinil i všestranný tlumočník slovanských děl a překladatel německé poezie do češtiny *P. Eisner*. Antologii z české prózy vydala *Anna Auředníčková*. *M. Brod* dopomohl studiemi i překlady operám Janáčkovým k světovému úspěchu a zachránil úpravou Weinbergrovu i Křičkovu operu před zapadnutím. Ponenáhlu se objevují i samostatné překlady ze starší české poezie, *E. Neumann* překládá Čechovy Písně otroka; překládá se po Adlerovi znovu Vrchlický a j. V tomto oboru se projevuje souvislost našich Němců s českou zemí zvlášť výrazně a sympaticky.

(*Dvacáté století. Co dalo lidstvu. Výsledky práce lidstva XX. věku*. Díl VII. Z duševní dílny lidstva. Praha: V. Orel, nakladatelství a knihkupectví společnost s r. o. [1934], s. 123–126.)

www.ipsl.cz